

АНДРУЩЕНКО І. Г.,

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри економічної безпеки
та фінансових розслідувань
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 342.723

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.20>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності домашнього насильства та визначенню рівня правового забезпечення протидії цьому протиправному явищу в межах міжнародного та національного законодавства.

Вказується, що сім'я та родина є базисом існування громадянського суспільства будь якої країни світу. Проте є ситуації коли мають місце випадки насильства в сім'ї (домашнього насильства), і лише держава має реальні можливості та механізми впливу на такі протиправні явища.

Посилаючись на норми Конституції України, автор зазначає, що будь-яке насильство, в тому числі і домашнє насильство над дружиною чи дитиною як і їх експлуатація переслідуються за законом.

Також у статті розкрито ознаки насильства в сімейних відносинах та визначено коло осіб на яких можуть бути поширені такі протиправні дії. Визначається, що до 1973 року термін «домашнє насильство» стосувався масових заворушень, насильства всередині країни на противагу насильству з боку іноземного втручання.

Наразі домашнє насильство широко визначається як таке, що включає «всі акти фізичного, сексуального, психологічного, економічного насильства», що можуть бути вчинені членом родини чи інтимним партнером.

Вказується, що 20 грудня 1993 року Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй була прийнята Декларація про усунення насильства проти жінок у резолюції 48/104. Автор зазначає, що дана Декларація забезпечує класифікацію насильства проти жінок у три категорії: насильство, що має місце у родині (домашнє насильство); насильство, що відбувається у суспільстві; насильство, яке чинить чи виправдовує держава. Підкреслюється, що з метою привернення уваги якомога більшого кола осіб, 17 грудня 1999 року резолюцією A/RES/54/134 Генеральної Асамблеї ООН було засновано Міжнародний день усунення насильства проти жінок.

Досить детально охарактеризовано ключовий міжнародний документ у сфері запобігання та протидії домашньому насильству як-то Стамбульська конвенція. В міжнародному середовищі її прийнято вважати «золотим стандартом». Доречі Україна підписала Стамбульську конвенцію у листопаді 2011 року та ратифікувала її 20 червня 2022 року відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» за № 2319-IX. Викладені також і мінімальні стандарти, що закріплює Стамбульська конвенція.

У статті узагальнені причини, окремі соціальні та культурні умови, що призводять до вчинення домашнього насильства. Названі основні теорії насильства та класифіковані в окремі групи.

Ключові слова: домашнє насильство, сім'я, протидія, насильство над дружиною, Декларація Генеральної Асамблеї ООН, Стамбульська конвенція, мінімальні стандарти.

Andrushchenko I. H. Legal protection against domestic violence in the international and national dimension

The article is devoted to clarifying the essence of domestic violence and determining the level of legal protection against this illegal phenomenon within the framework of international and national legislation.

It is indicated that the family is the basis for the existence of the civil society of any country in the world. However, there are situations when there are cases of violence in the family (domestic violence), and only the state has real opportunities and mechanisms to influence such illegal phenomena.

Referring to the norms of the Constitution of Ukraine, the author notes that any violence, including domestic violence against a wife or child, as well as their exploitation, are prosecuted by law.

Also, the article reveals the signs of violence in family relationships and defines the circle of persons to whom such illegal actions may be spread. It is determined that until 1973, the term «domestic violence» referred to mass unrest, violence within the country as opposed to violence from foreign intervention.

Currently, domestic violence is broadly defined as including «all acts of physical, sexual, psychological, economic violence» that may be perpetrated by a family member or intimate partner.

It is indicated that on December 20, 1993, the United Nations General Assembly adopted the Declaration on the Elimination of Violence against Women in resolution 48/104. The author notes that this Declaration provides for the classification of violence against women into three categories: violence that takes place in the family (domestic violence); violence occurring in society; violence committed or justified by the state. It is emphasized that in order to attract the attention of as many people as possible, the International Day for the Elimination of Violence against Women was established on December 17, 1999 by resolution A/RES/54/134 of the UN General Assembly.

The Istanbul Convention, a key international document in the field of preventing and combating domestic violence, is characterized in sufficient detail. In the international environment, it is considered the «gold standard». By the way, Ukraine signed the Istanbul Convention in November 2011 and ratified it on June 20, 2022, in accordance with the Law of Ukraine «On the Ratification of the Council of Europe Convention on the Prevention of Violence Against Women and Domestic Violence and Combating These Phenomena» under № 2319-IX. The minimum standards established by the Istanbul Convention are also outlined.

The article summarizes the causes, individual social and cultural conditions that lead to domestic violence. The main theories of violence are named and classified into separate groups.

Key words: domestic violence, family, resistance, wife violence, UN General Assembly Declaration, Istanbul Convention, minimum standards.

Вступ. Призначення та першочергові функції держави полягають, передусім, у забезпеченні національної безпеки та процвітання громадянського суспільства. Збереження та захист інтересів сім'ї та сімейних цінностей є невід'ємною складовою та передумовою соціального процвітання будь якого суспільства.

Під сімейними цінностями розуміємо класичні історичні уявлення про родину, сім'ю, укладення шлюбу та сталості шлюбних відносин, народження та виховання дітей у сім'ї

з обох батьків, традиційні ролі чоловіка та жінки, вірність, взаємоповагу всіх членів родини та безперечний пріоритет збереження шлюбу над розлученням.

Сім'я як основа існування громадянського суспільства має найбільший вплив на психологічне, а часто і фізичне здоров'я, щастя та благополуччя її членів, виховання дітей, які у сім'ї отримують базові уявлення про всі аспекти приватного та суспільного життя, моральні цінності, моделі поведінки, тощо.

Постановка завдання. Варто підкреслити, що хоча за звичайних умов втручання органів влади у приватне життя громадян є недопустимим, є ситуації коли мають місце випадки насильства в сім'ї (домашнього насильства), і лише держава має реальні можливості та механізми впливу на такі протиправні явища [1].

Як в Україні так і за кордоном питання, що торкаються теми домашнього насильства, набули досить широкого розголосу. Даній тематиці досліджень присвячені численні праці таких науковців, як К. Л. Бойчук, С. М. Бреус, Т. І. Бугасць, В. М. Висоцький, Л. О. Гриценко, І. В. Зубицька, А. В. Москаленко, Д. О. Пилипенко та ін. Враховуючи актуальність зазначеної проблематики в умовах побудови в Україні суверенної та правової держави, вважаємо за необхідне долучитися до її обговорення та висловити свою позицію з цього питання.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових джерел, юридичної літератури, узагальнення вітчизняного та закордонного досвіду виявити стан та визначити напрямки подальшого розвитку питань, що торкаються теми домашнього насильства.

Результати дослідження. Стаття 51 Конституції України визначає, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Нормами 52 статті Основного Закону встановлено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [2].

Тож доходимо розуміння, що насильство в сім'ї (домашнє насильство) – це діяння, або ж бездіяльність, що носять ознаки протиправності і пов'язані з економічним, психологічним, сексуальним та фізичним насильством.

Відповідно до ч. 2 статті 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» ознаки насильства в сімейних відносинах можуть бути поширені на коло таких осіб: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онучка); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онучка); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя [3].

Якщо ж торкнутися історичних аспектів, то вперше термін домашнього насильства в сучасному розумінні, тобто як насильство в оселі, було вжито в 1973 році Джеком Ешлі в Парламенті Сполученого Королівства. До того термін переважно стосувався масових заворушень, насильства всередині країни на протидію насильству з боку іноземного втручання.

Тож термін «домашнє насильство» традиційно асоціювався перш за все з фізичним насильством. Вживалися терміни «насильство над дружиною», «биття дружини», проте їх використання пішло на спад із зусиллями щодо включення в категорію неодружених людей, нефізичних видів насильства, одностатевих стосунків та жінок-кривдниць. Наразі домашнє насильство широко визначається як таке, що включає «всі акти фізичного, сексуального, психологічного, економічного насильства», що можуть бути вчинені членом родини чи інтимним партнером [4].

Тема насильства в сім'ї, зокрема, що стосується насильства проти жінок, досить повно висвітлюється на міждержавному рівні. Так, 20 грудня 1993 року Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй була прийнята Декларація про усунення насильства проти жінок у резолюції 48/104.

Так у статті 1 цієї декларації запроваджено термін «насильство проти жінок», що означає «... будь-який акт насильства за ознакою статі, що має або може мати своїм результатом фізичну, статеву чи психологічну шкоду або страждання жінкам, включаючи погрози здійснення таких актів, примушування чи свавільне позбавлення свободи, будь то в суспільному чи особистому житті».

У Декларації визначається, що «насильство проти жінок є втіленням історично нерівних владних відносин між чоловіками та жінками, що призвели до домінування чоловіків та дискримінації жінок чоловіками, а також до стримування повноцінного розвитку жінок, і саме тому насильство проти жінок є одним із ключових соціальних механізмів, за допомогою яких жінок примушують до позиції підлеглості стосовно чоловіків».

Декларація забезпечує класифікацію насильства проти жінок у три категорії:

- насильство, що має місце у родині (домашнє насильство);
- насильство, що відбувається у суспільстві;
- насильство, яке чинить чи виправдовує держава [5].

З метою привернення уваги якомога більшого кола осіб, наприкінці ХХ століття на міждержавному рівні було засновано «Міжнародний день усунення насильства проти жінок». Нині це – Міжнародний день ООН, що встановлений резолюцією А/RES/54/134 Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1999 року, і який відзначається щорічно 25 листопада.

Міжнародний день усунення насильства проти жінок має на меті підвищення обізнаності широкої громадськості про системне насильство проти жінок в усьому світі: згвалтування, домашнє насильство, вбивства, скалічення та аб'юз; його окремою ціллю є підкреслення факту, що розмах та істинна природа проблеми часто є прихованими, замовчуваними, табуованими [6].

Вважається, що ключовим міжнародним документом у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є Стамбульська конвенція, яка є першим європейським документом, що має юридичну силу, містить у собі комплексний підхід та мінімальні стандарти щодо подолання насильства стосовно жінок та домашнього насильства. Стамбульську конвенцію прийнято вважати «золотим стандартом». Вона підписана та ратифікована багатьма країнами, так само Європейський Союз підписав Стамбульську конвенцію у травні 2017 року, акцентуючи увагу державам-членам ЄС на підписанні та ратифікації конвенції. Україна підписала Стамбульську конвенцію у листопаді 2011 року та ратифікувала її 20 червня 2022 року відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» за № 2319-ІХ. Разом з тим, не дивлячись на те, що Стамбульська конвенція була ратифікована після 11 років, як Україна її підписала, її положення вже активно застосовуються у вітчизняній судовій практиці.

Конвенція встановлює зв'язок між досягненням гендерної рівності та викоріненням домашнього насильства та насильства стосовно жінок. Метою Стамбульської конвенції є захист постраждалих осіб від усіх форм насильства, а так само попередження, кримінальне переслідування та викорінення домашнього насильства та насильства стосовно жінок.

Мінімальні ж стандарти, що закріплює Стамбульська конвенція наступні:

- забезпечення вжиття заходів для захисту прав постраждалих осіб без жодної дискримінації (ст. 4);
- забезпечення дотримання принципу належної уваги для запобігання, розслідування, покарання та відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок випадків насильства (ст. 5);
- вжиття заходів для заохочення змін у соціальних та культурних моделях поведінки з метою викорінення гендерних стереотипів (ст. 12);

- забезпечення належної підготовки фахівців, що працюють з постраждалими від насильства з питань потреб і прав постраждалих, а також з питань рівності (ст. 15);
- надання постраждалій особі належної правової інформації (ст. 19);
- заохочення повідомляти про випадки насильства (ст. 27);
- забезпечення постраждалих осіб належними засобами цивільно-правового захисту (ст. 29) і відшкодування шкоди (ст. 30);
- запровадження кримінальної або іншої відповідальності за вчинення різних форм насильства щодо жінок (ст. 33-40);
- забезпечення проведення розслідування та судового провадження без неналежної затримки (ст. 49), а також можливість для прокурорів відкривати та продовжувати провадження навіть у випадках, коли постраждала особа відкликає власну заяву (ст. 55) [7, с. 17-18].

Деталізуючи зміст мінімальних стандартів, а також вжиття заходів стосовно домашнього насильства, слід визначити причини, що призводять до таких протиправних явищ, зокрема:

- соціальні (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві, пропагування в медіа насильства як моделі поведінки);
- економічні (матеріальна скрута, відсутність гідних умов життя поряд із неможливістю працевлаштування, заробляння грошей, економічна залежність);
- психологічні (стереотипи поведінки);
- педагогічні (відсутність культури поведінки, як правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової);
- соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини);
- правові (ставлення до насильства як до внутрішньо-сімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї як до власності через відсутність правової свідомості);
- політичні (прихильність до гендерних стереотипів, недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності, увага до материнства і дитинства, а не сім'ї в цілому, брак уваги до батьківства, чоловіків);
- соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів, алкоголізм, наркоманія, агресія тощо);
- фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій, прийом збуджувальних ліків, хвороби нервової системи тощо).

Окрім вказаних причин, до вчинення домашнього насильства призводять також і певні соціальні та культурні умови. До них можна віднести наступні:

- відсутність у соціальній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань;
- демонстрація насильства в медіа;
- права громадян на недоторканість приватного життя, власну та сімейну таємницю, які закріплені в Основному Законі, не дозволяють своєчасно встановити факт насильства та здійснити втручання з метою його припинення;
- відсутність ефективної превентивної політики держави;
- недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми;
- майже відсутність юридичної грамотності населення;
- низька обізнаність дорослих і дітей про свої права;
- недосконалість системи вітчизняного законодавства.

Разом з тим, основні теорії насильства можна класифікувати в такі групи:

- соціально-історична або соціокультурна (домінантна позиція чоловіків у суспільних відносинах, патріархальні культурні норми, що провокують насильство. Таким чином, причини насильства переносяться у соціокультурну площину, сферу суперечностей суспільної свідомості з питань взаємин чоловіка і дружини та поглядів на їхні ролі в сім'ї);

– системно-сімейна (наголос ставиться на походження та форми конфлікту, вивчаються особливості взаємодії, динаміка спілкування, процеси вирішення суперечностей у сім'ях; насильство в такому разі розглядається як дисфункція всієї системи, а не просто як наслідок індивідуальної психопатології одного з членів сім'ї. Вчені виокремлюють такі чинники, що детермінують насильство: бажання самоствердитися за рахунок інших або використати когось для отримання певних переваг, пошук чи підтвердження соціальної ідентичності, «добрі» наміри «навчити розуму», «наставити на шлях істинний», емоційний стан);

– індивідуально-психологічна (приділяється увага діагностиці генетичних та біологічних аномалій, що проявляються в порушенні фізичного (сексуальні розлади) та психічного здоров'я (захворювання нервової системи, депресивні стани), зловживанні лікєро-горілчаними виробами та пристрасті до наркотиків, аморальних вчинків).

Ряд авторів розглядають причини домашнього насильства в історичному аспекті, тобто як пережиток минулого, коли чоловік мав закріплене не лише традицією, а й законом право карати та дисциплінувати дружину. У свою чергу, за цією теорією, мазохістська поведінка жінок закладена в соціальній ситуації, і в будь-якій культурі така поведінка проявляється у випадках, коли:

- обмежується кількість дітей, яких вони можуть народити;
- жінки вважаються неповноцінними порівняно з чоловіками;
- жінки економічно залежать від чоловіків;
- блокується прояв сексуальності жінок;
- жінки обмежені своїми ролями, які пов'язують їх із сім'єю, релігією та добродійністю[8].

Висновки. У зв'язку з викладеним вище можна запропонувати ряд організаційно-правових заходів щодо зниження кількості фактів домашнього насильства та сприяння викоріненню таких протиправних явищ у вітчизняному суспільстві. До таких заходів слід віднести:

- постійний моніторинг міжнародного правового поля з питань протидії домашньому насильству з метою імплементації міжнародно-правових норм до законодавства України;
- створити в структурі Міністерство молоді та спорту України окремий підрозділ на правах департаменту (управління) у справах сім'ї до компетенції якого було б віднесено питання протидії домашньому насильству;
- систематичне проведення науково-практичних та науково-теоретичних конференцій, симпозіумів, круглих столів з питань неприпустимості фактів домашнього насильства та притягнення винних до кримінальної або іншої відповідальності за вчинення різних форм насильства щодо жінок.

Список використаних джерел:

1. Москаленко А. Сімейні цінності. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2009/11/18/33503/>.
2. Конституція України : Основний Закон від 28.06.1996 № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#n6>.
4. Домашнє насильство : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BD%D1%94_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE#%D0%94%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B0.
5. Декларація про усунення насильства проти жінок : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D1%83%D1%81%D1%83%D0%B

D%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BA.

6. Міжнародний день усунення насильства проти жінок : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C_%D1%83%D1%81%D1%83%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BA.

7. Забезпечення надання правових послуг особам, постраждалим від домашнього насильства : практ. посіб. для надавачів правової допомоги / К. Л. Бойчук та ін.; за заг. ред. д.ю.н., доц. А. Б. Благої. Київ, 2023. 136 с.

8. Висоцький В. М. Кейс заняття на тему «Попередження насильства в сім'ї» : URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/karta-dokumentiv/category/245-patrulna-politsiia-12-dniv.html?download=1407:16-poperedzhennia-nasylstva-v-simi>.

